

Meer filosofie met minder canon

Kunnen we de filosofische canon niet het beste afschaffen? Wat is deze “ongrijpbare” canon, hoe kwam deze tot stand en wat kun je daar over zeggen? In dit artikel beantwoordt **Carlo Ierna** deze vragen en sluit zijn betoog af met een suggestie voor de toekomst.

Een curriculum is de weg naar de leerdoelen van een opleiding. Door de keuze voor een opleiding, ken je aan deze doelen een zekere normativiteit toe. In die zin kent elke opleiding een eigen “canon”, in de oorspronkelijke betekenis van het Griekse woord “κανών” namelijk “maatstaf”. De canon is de standaard waaraan je moet voldoen, de eisen van de eindtermen die het curriculum bepalen. Volgens de Wet op het hoger onderwijs heeft wetenschappelijk onderwijs als doelen: “voorbereiding tot de zelfstandige beoefening van

Aristoteles, Berkeley Nietzsche en Hegel verantwoordelijk voor 50% van alle artikelen in de *BJHP* en Kant, Aristoteles, Plato, Hume, Spinoza, Leibniz en Hobbes in de *JHP*. In andere taalgebieden zijn er allicht lokale variaties, zoals meer Franstalige filosofen in Franstalig tijdschriften, maar telkens tegen dezelfde gedeelde achtergrond: de westerse canon van vrijwel uitsluitend Europese mannen. Deze selectie is maatgevend voor de overzichtswerken en handboeken, die vervolgens gebruikt worden in filosofieopleidingen. Zo ontstaat

moet je er wel toe verhouden: laten zien dat je ze kent en daarmee voldoen aan de maatstaf. Allicht schrijf je er later zelf ook over en bespreek je ze in je colleges. Zo blijven onderwijs en praktijk, curriculum en werkveld met elkaar in harmonie: een uniforme canon waar iedereen het *grosso modo* over eens is.

Is dat alles? De canonieke filosofen zijn canoniek omdat ze canoniek zijn? Zo lijkt het inderdaad. “The main thing that makes a work canonical, indeed, is the fact that it has traditionally been regarded as canonical; and its canonicity will become more and more entrenched as long as it continues to elicit responses, if only dissident or negative ones, in the subsequent development of the discipline to which it belongs.” (Rée 2002, 645) In tegenstelling tot “De Canon van Nederland” in de algemene geschiedenis, is er geen officiële lijst met de boeken en auteurs van de filosofische canon. Er is ook geen commissie van wijzen (of geheim genootschap) om zo’n selectie te maken, zoals het Dicasterie voor Heiligverklaring (i.e. canonisatie) van de katholieke kerk. Er zijn zelfs geen duidelijke regels voor wanneer iets of iemand canoniek is in de filosofie (“minstens drie boeken en duizend citaties!”). Iedereen gaat er stilzwijgend van uit dat iedereen al weet wat wel en niet in de canon zit en hoort. Dat is een rare situatie en maakt de canon ietwat ongrijpbaar. De status van de canon lijkt meer op gewoonterecht of *case law*: “zo hebben we het altijd al

Traditie: peer pressure by dead people

de wetenschap of de beroepsmatige toepassing van wetenschappelijke kennis”. Wat is maatgevend voor de beoefening of toepassing van filosofische kennis? Het werk van filosofen. Studenten moeten weten waar filosofen zich mee bezig houden: welke auteurs en teksten, methoden en technieken, perspectieven en materialen, etc. In de academische context is dit: waar het onderzoek over gaat. Met betrekking tot de geschiedenis van de filosofie heeft Michael Beaney (2018) geturfd waar de artikelen in de *British Journal for the History of Philosophy* en de *Journal for the History of Philosophy* de afgelopen 25 jaar over gegaan zijn. Samen zijn Kant, Hume, Descartes, Locke, Leibniz, Spinoza, Plato, Hobbes,

een zichzelf versterkende resonantie. Je leert dat Aristoteles of Kant belangrijk is, omdat hij bij vele vakken als invloedrijk figuur wordt besproken. Er worden meer scripties geschreven over de figuren waar binnen de opleiding meer aandacht voor is. Dit soort auteurs zijn meestal zelf tot vakgebieden verworden, waarin je je kunt specialiseren, promoveren en publiceren in tijdschriften met hun naam erop. Hun namen komen in vacatureteksten en onderzoeksprogramma’s voor. Over deze auteurs kun je projecten indienen, conferenties organiseren en boekvoorstellen schrijven. Overal in het werkveld wordt bevestigd dat dit soort auteurs de maatgevende auteurs ofwel de canonieke auteurs zijn. Je

gedaan, zo hebben mijn voorgangers en leermeesters het gedaan, dus zo doe ik het ook.” Traditie: *peer pressure by dead people*. Als dat lang genoeg doorgaat gaat er vanzelf een zekere autoriteit en normativiteit van uit. De canon ligt dus eerder vast uit gewoonte dan uit principe: op grond van selecties van historici en niet op grond van intrinsieke waarde. Het kan goed zijn dat die twee samengaan, populariteit en kwaliteit, maar er zijn noch breed gedeelde criteria voor wat goede filosofie is, noch worden deze met enige breed gedeelde instemming door historiografen gehanteerd. Toch is er een opvallend brede overeenstemming, al eeuwenlang.

Zegt dat dan niets over kwaliteit of belang? Op zichzelf eigenlijk niet zoveel, nee. Ja, de canonieke filosofen hebben inderdaad *de facto* meer invloed gehad dan anderen. Een groot deel van die invloed hebben ze te danken aan het feit dat ze in de canon zitten. Waarom kwamen ze er dan in de eerste plaats in? Allicht op grond van waar de historische historici toen belang aan hechtten. “The history of philosophy, like the history of any other part of mankind’s intellectual achievements, needs to be written and rewritten by every generation in terms of what is of importance to present-day intellectuals” (Popkin 1999, xviii) Zouden we nu nog steeds dezelfde filosofen kiezen als deze niet al eeuwenlang in de canon hadden gestaan? Invloed is iets wat grotendeels voortvloeit uit extrinsieke factoren. Canonieke filosofen, over het algemeen witte mannen, waren vaak zelf rijk of adellijk of in de dienst van rijken en adellijken en niet zelden koningshuizen. Bovendien mochten ze studeren, promoveren, lid worden van geleerde genootschappen, als geestelijke tot de kerk toe treden, publieke ambten vervullen, in eigen naam vermogen opbouwen of erven, etc. Daardoor konden ze ook makkelijker netwerken met gelijkgestemden opbouwen en hadden ze een ingebouwde afzetmarkt voor hun ideeën en werken. Het was zeer zeker geen *level playing field*, en

Illustratie door Sam Langelan

alleen dat al kan een deel van de canon verklaren: deze denkers hadden wind mee. Dat wordt met name duidelijk als we bekijken wie er buiten valt, zoals vrouwelijke en extra-Europese filosofen. Je zou bij gelijke capaciteiten een evenredige verdeling van filosofen over alle werelddelen en geslachten verwachten, maar in de meeste boeken over de geschiedenis van de filosofie staan vrijwel geen vrouwelijke en extra-Europese filosofen. Ze waren er echter wel, zoals (vooral relatief recent) onderzoek steeds meer laat zien (zie e.g. Waithe's "A History of Women Philosophers" in vier volumes). Op grond van de gangbare overzichtswerken en handboeken zou je dat echter niet denken.

Is dat alles? De
canonieke filosofen
zijn canoniek omdat
ze canoniek zijn? Zo
lijkt het inderdaad

Is dat een probleem? Moeten we daar iets mee? Dat hangt af van wat je vindt van de leerdoelen van een curriculum. Mag een curriculum eenzijdig focussen op de dominante traditie? Moet een curriculum alles uitputtend behandelen "without any gaps" of een statistisch representatieve steekproef gebruiken? Hier wrekt zich de filosofische status van de filosofiegeschiedenis, want deze keuze wordt zelf door de traditie, die bestudeerd wordt, ingegeven. Filosofiehistorici zijn ook zelf weer filosofen die door de filosofiegeschiedenis zijn gevormd. De keuzes voor de eindtermen, vakinhouden, leerdoelen, etc. zijn zelf weer filosofische keuzes die grotendeels zijn ingegeven door het eigen leerproces en de verhouding tot de eigen traditie. Een canon vormt een identiteit, is een bolwerk rondom een gemeenschap: onze geschiedenis, onze canon. Die geschiedenis is van begin af aan een bewuste constructie.

Bijvoorbeeld, Thales kiezen als eerste filosoof, zelfs als oprichter van de filosofie te beschouwen, is alles behalve objectief (Cantor 2022). Als we naar eerdere bronnen kijken, zien we een ander verhaal. De Grieken zelf (inclusief Aristoteles) vonden Thales helemaal niet "de eerste filosoof", maar verwezen naar nog veel oudere theologen, wiskundigen en filosofen in Egypte, Perzië en Babylonië. Allicht dat Thales de eerste was die een natuurlijk element als oorsprong en verklaring voor de wereld had genomen, maar niet de eerste filosoof überhaupt. Die keuze zegt meer over wie hem maakt dan over Thales. We willen graag een begrijpelijk verhaal vertellen over de geschiedenis van de filosofie, laten zien dat er een rode draad is en dat het ergens heen gaat. Vooral Kant staat er om bekend dat hij dacht dat er een systematiek ten grondslag zou liggen aan de geschiedenis van de filosofie (zie Micheli 2015). De zuivere rede had volgens hem zelf een rationele geschiedenis. De geschiedenis zou pas betekenis krijgen en haar patronen inzichtelijk worden in het licht van haar resultaat: de kritische filosofie van Kant. Geschiedenis was dus essentieel voorgeschiedenis. Systemen uit de geschiedenis van de filosofie ontwikkelen zich uit contrasten en tegenstellingen, die vervolgens om een oplossing vragen. Het sensibele en het intelligibele, Aristoteles en Plato, Epicurus en de Stoa, Rationalisten en Empiristen, Leibniz en Locke, enz. zijn niet wetmatig uit elkaar voorspelbaar, maar zijn in hun logische tegenstelling achteraf te reconstrueren. Maar het narratief om deze posities te begrijpen en deze simpele opeenvolging een volgorde te geven, is om ze zo te interpreteren alsof ze onvermijdelijk tot een oplossing moesten leiden. Om van de geschiedenis niet een lukraak samenaapsel van feitjes te maken, maar een filosofische geschiedenis, moest er een overkoepelend idee zijn om haar te ordenen. Wat niet binnen dit narratief of systeem paste, was dus ook niet relevant voor een echt rationeel begrip van de geschiedenis. Als filosofie in Afrika en China niet

binnen dit systeem pastte, was dat dus eigenlijk geen "echte filosofie" (vrouwelijke filosofen pasten ook al niet in het plaatje, zie e.g. Ebbersmeyer 2019). Dit idee vond gretig aftrek binnen de snel groeiende Duitse academie in de 19de eeuw (zie ook Demin & Kouprianov 2018). Kantianen, idealisten, Hegelianen en wat dies meer zij namen het in verschillende variaties over in hun geschiedenissen. Hun handboeken en overzichtswerken domineerden niet alleen het Duitse taalgebied, maar door het hoge aanzien van de Duitse universiteiten werden ze ook veelvuldig vertaald en ver verspreid. Aan het einde van 19de eeuw nam de VS het stokje over. Ongeveer tienduizend Amerikaanse studenten hadden in de 19de eeuw in Duitsland gestudeerd (en 5 miljoen Duitsers waren naar de VS gemigreerd), Duitse teksten en handboeken werden vertaald en onvertaald gebruikt in prominente colleges en universiteiten waardoor de volgende generatie historici in de daarna maatgevende Anglo-Amerikaanse context het algemene schema overnam. Engelstalige handboeken kenden dankzij het Britse koloniale imperium een wereldwijde aftrek en bepaalden het narratief. En dat brengt ons tot het zeer recente heden. Trek een willekeurig (waarschijnlijk Engelstalig) handboek "geschiedenis van de filosofie" uit de kast en je zult in veruit de meeste gevallen dezelfde lijst canonieke auteurs tegenkomen.

Moet het curriculum dit niet gewoon weerspiegelen? Het is een feit dat deze auteurs op de een of andere manier, terecht of onterecht, sinds jaar en dag in de boeken staan, en andere niet. Als dit het enige zou zijn waarmee we rekening houden, dan kunnen we gewoon bezig blijven zoals voorheen. De dominante traditie zet haar dominantie voort omdat ze dominant is. Duh. Wat moeten we dan met de groeiende berg filosofen die niet in dit plaatje passen? Blijven we de uitgesloten uitsluiten omdat ze ooit uitgesloten zijn geweest? "Whose thoughts continue to be dismissed in order to maintain a certain tradition

Illustratie door Sam Langelaan

of philosophical practice?” (Tyson 2018, 156) Uitsluiting kan ook betekenen dat ieder zijn eigen plekje krijgt: vrouwelijke filosofen, Chinese filosofen, Afrikaanse filosofen, etc. meestal als keuzevak achteraan het curriculum. Feitelijk is dit een soort nieuwe verzuiling: iedere traditie apart op een eigen voetstuk. Een woud van incommensurabele zuilen past echter niet bij het idee dat filosofie iets universeels is. Ieder mens verlangt van nature naar kennis, volgens Aristoteles.

Filosofiehistorici
zijn ook zelf weer
filosofen die door de
filosofiegeschiedenis
zijn gevormd

Filosofen is een menselijke activiteit, niet een mannelijke of vrouwelijke, niet een Europese of Afrikaanse. De oplossing lijkt mij niet eindeloos veel geschiedenissen en canons naast elkaar, waarbij de westerse mannelijke canon wel in de eindexamenprogramma's en de verplichte eerstejaarsvakken zit en de rest in gevorderde keuzevakken, en ook niet in een *compare and contrast* tussen de zuilen. Dan liever geen canon. In plaats van de canon

te decentraliseren door overal een nieuw centrum van te maken, zou ik decentraliseren willen opvatten als het afschaffen van enig centrum. Een zelfdragende koepel, waar alles onder past en toch openheid bestaat, zoals bij het Pantheon: een Panphilosophon. Of het nu een tempel was voor alle goden, een teken dat de keizerlijke orde de hemelse orde was, of een symbool van de gehele wereld, ik wil het Pantheon hier vooral als metafoor hanteren: men kan elke god vereren, elke filosoof bestuderen. Deze hoeven daarvoor niet op een voetstuk geplaatst te worden, hun namen niet in marmer gebeiteld voor alle eeuwigheid. De historiografie en het onderwijs van de geschiedenis van de filosofie kunnen hieraan een voorbeeld nemen. Geen keurslijf van afgodsbeelden die te vereren zijn, maar een open houding. Zoals Emilie du Châtelet (2009) al zei: “Elke filosoof heeft iets gezien, en niemand heeft alles gezien; geen boek is zo slecht dat men er niets van kan leren, en geen boek is zo goed dat men het niet zou kunnen verbeteren. [...] wie met verstand begiftigd is, [moet] niemand alleen op zijn woord geloven, maar altijd zijn eigen onderzoek doen, en het respect dat altijd aan een beroemde naam wordt toegekend, terzijde schuiven.” Minder canon en daardoor juist meer filosofie.

Meer werk van Carlo Ierna is te vinden op zijn blog: <https://blog.ierna.name/research/reverse-engineering-the-canon/>

Referenties:

- Michael Beaney (2018): “Twenty-five years of the British Journal for the History of Philosophy”, *British Journal for the History of Philosophy*, DOI: 10.1080/09608788.2018.1423735
- Lea Cantor (2022) “Thales – the ‘first philosopher’? A troubled chapter in the historiography of philosophy”, *British Journal for the History of Philosophy*, 30:5, 727-750, DOI: 10.1080/09608788.2022.2029347
- Maxim Demin & Alexei Kouprianov (2018): “Studying *Kanonbildung*: An Exercise in a Distant Reading of Contemporary Self-descriptions of the 19th Century German Philosophy”, *Social Epistemology*, DOI: 10.1080/02691728.2017.1414332
- Emilie Du Châtelet (2009) *Selected Philosophical and Scientific Writings*, ed. Judith P. Zinsser and tr. Isabelle Bour and Judith P. Zinsser, University of Chicago Press
- Sabrina Ebbersmeyer (2019): “From a ‘memorable place’ to ‘drops in the ocean’: on the marginalization of women philosophers in German historiography of philosophy”, *British Journal for the History of Philosophy*, DOI:

10.1080/09608788.2019.1677216

Giuseppe Micheli "Philosophy and Historiography: The Kantian Turning-Point" in G. Piaia, G. Santinello (eds.), *Models of the History of Philosophy*, International Archives of the History of Ideas Archives internationales d'histoire des idées 216, DOI 10.1007/978-94-017-9966-9_10

Richard Popkin (1999) *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, New York

Jonathan Rée (2002) "Women philosophers and the canon", *British Journal for the History of Philosophy*, 10:4, 641-652, DOI: 10.1080/09608788.2002.10383083

Sarah Tyson (2018) *Where Are the Women? Why Expanding the Archive Makes Philosophy Better* Columbia University Press

Mary Ellen Waithe (Ed.) (1987-1995) *A History of Women Philosophers*, volume I-IV, Nijhoff/Springer, Den Haag

Carlo Ierna heeft filosofie gestudeerd aan de Universiteit Utrecht en is gepromoveerd aan de Katholieke Universiteit Leuven. Sinds kort is hij universitair docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam en onderzoeker aan de Radboud Universiteit. Op dit moment doet hij onderzoek naar de hervorming van de filosofische canon. Tevens was hij een van de medeoprichters van De Filosoof in 1999.